

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÜCSÁN JÓZSEF

Vadas András: Körmend és a vizek.
Budapest, 2013.

A Soproni Szemle rendszeres olvasói számára nem ismeretlenek a Rába árvizeinek megbabolázását, a folyóra telepített malmok működésének történetét tárgyaló tanulmányok. „A Rába-kérdés már évszázadok óta foglalkoztatta az országgyűlést és a megyei hatóságokat. Győr, Sopron, Moson, Vas vármegye Rába menti területei gyakran kerültek víz alá. [...] A falvak többször átköltöztek, sőt néhány helység a folyó gyakori kiöntése miatt eltűnt a térképről. 1602-ben, 1603-ban, 1611-ben a Rábaközben 26 falu került víz alá. 1700-ban Kisbabet községet öntötte el a víz, 1783-ban Újmalomsok lakói kényszerültek új helyre.”¹ Az idézett sorokat a témával többször foglalkozó Dóka Klára egyik tanulmányából emeltük ki emlékeztetőül arra, hogy a Rába mi módon befolyásolta négy vármegye nagy területének és számos településének életét az elmúlt évszázadokban.

Többek között ez is oka annak, hogy a folyó középső szakaszán, Vas vármegye belsőjében fekvő városról írott környezettörténeti kismonográfiát a Soproni Szemle olvasóinak a figyelmébe ajánljuk, hiszen a Körmenden regisztrált pusztító áradások, tartósan magas vízállások, vagy épp az aszályos évek kisvizei pár nappal előbb a felső, néhány nap múltán a folyó alsó szakaszán jelentkeztek, és az ott kiszolgáltató falvak életét, az ott épített malmok működését is meghatározták. Ebben a szélesebb összefüggésben arról sem feledkezhetünk meg, hogy Kanizsa 1600-ban török kézre került, s ezzel a 17. század fordulójától a Rába medre és vízjárta ártere a folyó teljes hosszában védvonal lett, hiszen a két birodalom ellenségeskedésének közvetlen színterévé vált. Ez időtől fokozottan kellett gondoskodni a bal part birtokainak biztonságáról, az élet- és vagyonvédelemről is. A mögöttes területeken felértékelődött a hadi illetve a polgári ellátásra szolgáló agrártermelés, és fontos lett a megtermett gabona feldolgozása a folyóra telepített malmokban. A hidakat az erődített települések felügyelték, a gázlókat, a hosszabb, védtelen folyószakaszokat pedig az egyenletes, a már védelmet nyújtó magasságú vízszint biztosításával igyekeztek lezárni. Ettől kezdve a korábbinál is jelentősebb szerepet kaptak a folyón lévő, illetve a vizet szegélyező hidak, töltések, gátak, malmok, a malomvizet visszaduzzasztó zsilipek, a nagyvizeket lecsapoló szöktetők és hasonló szerkezetek, hiszen a kívánt vízszint megteremtéséről jórészt ezek a vízáépítványok gondoskodhattak. A vízzel ily módon való bánás mikéntjéről (benne például a malomgátak e fontos, kettős szerepéről) ez ideig még keveset derített fel a kutatás.² Ennek a kritikus időszaknak néhány évtizedét tárgyalja – hazai

¹ Dóka Klára: A Rába-szabályozás kérdése 1786-ban. SSz. 30 (1976), 56. Az idézett adatok forrásaira ld. a hivatkozott cikk 8. sz. jegyzetét és további hivatkozásait.

² Vanyó Tihamér: Sopron megye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690). SSz. 30 (1976), 20–38.; 113–129.; 211–227. A Rába vonalának védelme 23–28.

viszonyokhoz mérten – öröndetesen gazdag forrásanyag segítségével Vadas András, tartalmát tekintve fontos, módszertanára nézve példaadó értékű könyvében.

A szerző bevezetőjében három vizsgálati szempontot jelölt meg. Az első: a körmeneknek milyen erőfeszítéseket kellett tenniük annak érdekében, hogy a Rába nem szűnő kártételei ellenére, a város erődítései, a folyó hídja és a malmok (minden kiegészítő berendezésükkel együtt), folyamatosan szolgálni tudják elsődleges céljukat? A második, hogy a Rába védelmi célú felhasználása miatt milyen mértékű változások történtek a folyónak a vízre és közvetlen környezetére gyakorolt hatásában? Mi volt a nagyobb veszedelem: a víz vagy a török portyázók betörése a városba? A harmadik, hogy a korszak helyi társadalmá miként reagált azokra a szélsőséges eseményekre (elsősorban árvizekre), melyek a mindennapjait gyakorta meghatározták? Minden egyes alkalommal drámai, nem várt incidensként élték-e meg a történeteket, vagy ezek a visszatérő veszedelmek tudatosan „kalkulált” és vállalt tényezői voltak az életüknek és a naptári éveknek, miként mondjuk a kiszámolható mozgó ünnepek?

A tanulmány elsődleges forrásbázisát a 17. század első hat évtizedének részletes – háromezret meghaladó darabszámú – levelei jelentik, melyeket a Körmenen állomásozó katonaság parancsnokai, illetve a Batthyány-család uradalmának gazdasági tisztségviselői a földesurakhoz írtak. E levelekből emeli ki a tanulmány az azokra az objektumokra vonatkozó adatokat, melyek a Rábával, annak mindenkori mozgásával szoros kapcsolatban voltak. Ezek a vár palánkja és a vizesárok, a folyó feletti cölöphíd, valamint a város malmai és a hozzájuk tartozó malomgátak. A több évtizedet átívelő levelezésből származó információk plasztikus képet adnak a kiválasztott építményekről, mert alig volt esztendő, amikor ezeket valami kár ne érte volna, valamilyen javításra ne lett volna szükség. Egyedül a régió közlekedési viszonyait meghatározó körmenői Rába hídról való műszaki ismereteink hiányosak. Gyakori rongálódásairól tudunk, de formájának és felépítésének ismerete nélkül a felújítások jelzett anyagszükségletei is nehezen értelmezhetőek. Ezt helyettesítendő, Vadas András segítségével hívta a felső-ausztriai Wels városánál a Traun folyón átvezető hídra vonatkozó, e korszakból származó, bőséges forrásanyag elemzésének publikált eredményeit. A Rábánál nagyobb méretű, de hasonlóan az Alpok vízgyűjtőjéről eredő, szeszélyes vízhozamú folyó hídjának javítási munkái jó analógiát adnak a Rába hídjára vonatkozó adatok értelmezésében, különösen a rongálást okozó áradás mértékének meghatározásában.

A város malmainak és a malomhelyeknek a meghatározását követően a szerző kísérletet tett a malmok őrlési kapacitásának meghatározására. A körülmektől, hazai és nemzetközi szakirodalomból vett számítások illetve becslések segítségével nem jutott megbízható eredményre. Ezek után a körmenői uradalom gabonatermésének és az uradalmi malmok feltételezett őrlési képességének összevetésével saját számításokat is végzett, ám így sem sikerült meggyőző eredményt felmutatni. A kapott értékek szerint, az uradalom betakarított gabonatermését az ismert malmokban, a feltételezett őrlési kapacitással nem lehetett feldolgozni, ezért a hiteles eredményeket a technikatörténeti kutatások kiterjesztésétől lehet várni és remélni.

A tanulmányozott levelekből idézett áradások kártételei, azok nagysága és a helyreállítások ütemezése, anyagszükségletei, a kellő számú és szakértelmű munkaerő

biztosítása körüli gondok ismertetése adta a munka gerincét. Ebben a fejezetben tárgyalta az erődítést, a malmokat és a vízi építményeket ért különböző mértékű károkat, az egyes évszakok magas vizeinek sajátságos kártételeit, de a helyreállítások időzítéséről és ütemezéséről is itt esett szó. A fejezet folytatásában a molnaszecsődi malomra vonatkozó hasonló adatokat dolgozta fel, azonos elvek alapján.

A vizsgált hat évtized árvizeinek gyakoriságát, erősségét és évszakos megoszlását tekintve arra az eredményre jutott, hogy e kérdéskörökben a jelenleg rendelkezésre álló forrásanyag még nem elegendő. Annak eldöntésére, hogy a megnövekedett árvízi kártételeket a klimatikus változások, a környezeti tényezők megváltoztatásai (erőszakos lerontásai), vagy a duzzasztási szinteket emelő és tartósító védelmi célú beavatkozásai milyen arányban okozták, a teljes vízgyűjtőterületre – tehát a középső és alsó folyás medencéjére is – kiterjesztett, alapos adatgyűjtés szükséges.

Az utolsó előtti fejezet négy („hangsúlyozottan hipotetikus”) pontban foglalta össze, mit tettek és árvízi kockázat tekintetében milyen kompromisszumokat kötöttek a kor döntéshozói annak érdekében, hogy a folyó az elvárt védelmi és gazdasági szerepének eleget tudjon tenni. Az előző fejezetek bőséges tényanyaggal szolgáltak arra nézvést, hogy ez mekkora anyagi és élőmunka terhet rótt a városra és az uradalom egészére.

A tanulmányt záró rövid „Kitekintés” nem ad egyértelmű választ a bevezetőben feltett harmadik kérdésre, hogy a kor társadalma sorozatos katasztrófaként élte-e meg a gyakori árvizeket, avagy a népesség a mindenkor és minden folyó mentén élők elkerülhetetlen kockázatát ismerve tudatosan vállalta azokat ezzel a dacos helyben maradással? Talán mert nincs elegendő személyes hangvételű levél, vagy levélrészlet? A tisztségviselők nem estek ki hivatali szerepükből és pár sor erejéig sem adtak hangot saját hangulataiknak, félelmeiknek, reményeiknek?

Az kétségtelen, hogy nem idéz a körmendi hídmestertől anyagrendeléseket az év olyan szakából, amikor még nyoma sem volt az áradásnak – eltérően az osztrák kollégái gyakorlatától. Másfelől viszont nyomatékkal emeli ki annak a levélnek a jelentőségét, melyet Nemsem István tisztartó írt a földesúrához 1650 tavaszán (90–91. p.). Ebben olyan molnár felfogadását szorgalmazta, aki a Rábán tanulta a mester-ségét 30–35 esztendeig, s ismeri a folyó minden szeszélyét. Ezek szerint a folyót nagyon jól ismerték a partján lakók, tudatában voltak időnkénti fékevesztett voltának, de tudták azt is, hogy évtizedek alatt meg lehet tanulni minden „eő cziniat” és kezelni lehet a kártételeit. Nem lehet ennek a levélnek egy olyan olvasata, mely szerint a tapasztalat azt mutatta, hogy a három évtizedes időintervallumban minden lehető és lehetetlen rakoncátlanság előfordul és kitanulható? Sőt, van is, aki kitanulta, csak meg kell keresni az illetőt.

Végezetül, mi is az, amit az ismertetett könyv eredményeiből a bevezető idézetben szereplő négy vármegye történetének feltárásában hasznosítani kell és lehet? Bizonyos, hogy a körmendi tisztségviselők Vadas András által bőségesen feltárt, idézett és elemzett adatai azokból az időszakból származnak, melyek például a Sopron megyei, jóval szerényebb forrásadottságú, kisebb falvak történetéből hiányoznak. Ezért ez a kötet, részletes adatsorai révén mindazon kutatók számára elsőrendű és nélkülözhe-

tetlen forrásmunka lesz, akik majdan az itt feldolgozott évtizedek Rába menti településeivel, településszerkezeti változásaival foglalkoznak.

Ezen túl – de legalább ennyire – fontos és módszertanilag is tanulságos a könyv abban a tekintetben, hogy egy-egy (jelen esetben földesúri) magánlevéltár igen változatos tematikájú hivatalos levelezésének jelentős információömegeből milyen módon emelhető ki és értelmezhető egy (vagy néhány) speciális adattípus. Követendő példát ad, hogy ezeket az adatokat hogyan lehet és kell rendezni, tartalmilag, statisztikailag értelmezni, hogy hosszabb időszakok állapotainak változásait tekintve érvényes és hiteles eredményre jussunk, legyenek ezek akár a földesúri gazdaság működésére, akár a víz elleni, avagy a víz általi védelemre vonatkozó vizsgálatok.

A teljes levélfolyamból kiemelt és részletesen elemzett levelek jól megmutatják, hogy az erősen központosított irányítású, a gondos földesúr, Batthyány Adám által „kézi vezérelt” birtokok mi módon működtek, hogy az intenzív gazdálkodás milyen szoros, szinte napi szintű beszámolási kötelezettséget rótt az uradalmi tisztségviselőkre. Igaz, hogy a bemutatott kötet csak a Rábára, az árvizek különféle hatásaira és az uradalom malmaira vonatkozólag kigyűjtött anyagot elemzi, de bizonyos, hogy a feldolgozott levelek mást, ennél nyilván jóval többet is tartalmaztak a gazdaság működéséről, a birtok mindennapi életéről, ezért a gazdaság- és az agrártörténet más ágaiban, más témáiban dolgozó kutatók érdeklődésére is számot tarthatnak. Így lenne értelmezhető például az a meglepő állítás, ami egy 1653. október 12-én keltezett levélre utalva, még lábon álló gabonában esett kárról tesz említést (70–71. pp.). Mint fentebb említettük, a város környékén termett gabona mennyisége a malmok működőképessége és őrlési kapacitása miatt fontos és elemzett adatsor. Érdeemes lenne a teljes forrásbázisban megvizsgálni, hogy a betakarításra vonatkozó beszámolók a gazdasági év mely szakában jelentik a földesúrnak az aratás kezdetét, ütemét és befejezését? Vajon lehet-e a gazdálkodás rendjére következtetni ezekből a jelentésekből, s ha igen, abba beleillik-e az ősz e kései szakában még betakarítatlan gabona?³

A kérdések sorát még folytathatnánk, de bízunk benne, hogy Vadas András – a maga szabta módszerekkel és irányokba – folytatja és kiterjeszti kutatásait, s a Rába medencéjének több települését bevonva, jóval nagyobb terület ehhez hasonló környezettörténeti vizsgálatát végzi majd el.

A karcsú, de rendkívül tartalmas kötetet gondosan válogatott térképrészletek, statisztikai eligazodást adó grafikonok és adatokban gazdag, jól áttekinthető táblázatok teszik teljessé, tovább gyarapítva eredményeit és emelve értékeit.

³ Felmerül a kérdés, hogy nem az őszi vetésről van-e szó? A 268. jegyzetben idézett szövegrészlet is inkább arra mutat, hogy a földben lévő, vagy már kikelt következő évi gabonára áradt a víz, s nem a szárán maradtat lepte el.